

УДК: 338.48:504(477.74)

О.Л. Михайлюк

ЕКОЛОГІЧНІ РИЗИКИ РОЗВИТКУ ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ В ОДЕСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Анотація

У статті висвітлюються питання розвитку рекреаційного (оздоровчого) туризму в Одеській області, характеризуються поняття: туризм, рекреація, оздоровчо-лікувальний туризм, екологічний ризик. Проводиться аналіз екологічного стану довкілля Одеської області з огляду оцінки екологічного ризику для успішного розвитку оздоровчого туризму у регіоні. Аналізується стан морської води, скидів у водойми, загрози абразії і зсувів, підтоплення земель. Пропонуються механізми підвищення якості довкілля у регіоні. Для реалізації регіональної екологічної політики використовуються такі механізми: законодавчо-правовий, управлінський, економічний. Необхідна оптимізація використання прибережних територій регіону (4-х кілометрова зона від урізу води) Чорного й Азовського морів у відповідності з екологічними нормами і пріоритетами регіону; а також прийняття закону «Про берегову зону морів».

Ключові слова: екологічні проблеми, екологічний ризик, рекреація, туризм, лікувальний туризм, оздоровчий туризм, рекреаційний туризм.

Е.Л.Михайлюк

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ РИСКИ РАЗВИТИЯ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА В ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

В статье освещаются вопросы развития рекреационного (оздоровительного) туризма в Одесской области, характеризуются понятия: туризм, рекреация, оздоровительно-лечебный туризм, экологический риск. Проводится анализ экологического состояния окружающей среды Одесской области, оцениваются экологические риски для успешного развития оздоровительного туризма в регионе. Анализируется состояние морской воды, сбросов в водоемы, угрозы абразии и оползней, подтопления земель. Предлагаются механизмы повышения качества окружающей среды в регионе. Для реализации региональной экологической политики используются следующие механизмы: законодательно-правовой, управленческий, экономический. Необходима оптимизация использования прибрежных территорий региона (4-х километровая зона от уреза воды) Черного и Азовского морей в соответствии с экологическими нормами и приоритетами региона; а также принятие закона «О береговую зону морей».

Ключевые слова: экологические проблемы, экологический риск, рекреация, туризм, лечебный туризм, оздоровительный туризм, рекреационный туризм.

E. Mikhailyuk

ENVIRONMENTAL RISKS OF HEALTH TOURISM IN THE ODESSA REGION

Abstract

The article highlights the development of recreational (wellness) tourism in the Odessa region, characterized by the concept of tourism, recreation, wellness and medical tourism, environmental risk. The analysis of the state of the environment of Odessa region, estimated environmental risks for the successful development of health tourism in the region. Examines the state of the sea water, discharges into water, abrasion, and the threat of landslides, flooding the land. The proposed mechanism to improve the quality of the environment in the region. To implement the regional environmental policy, the following mechanisms: legislative and legal, administrative, economic. The necessary optimization of the coastal areas of the region (4 km zone from the water) Black and Azov Seas in compliance with environmental standards and priorities of the region; and the adoption of the law "On the coastal zone of the seas."

Keywords: environmental issues, environmental risk, recreation, tourism, medical tourism, health tourism, recreational tourism.

Постановка проблеми. Туризм в Україні в останні роки набуває нових темпів розвитку, розвиваються нові види туризму. Південь України, і особливо Одеська область починають відігравати провідну роль у рекреаційному туризмі, одним з подвидів якого є оздоровчий туризм, тому, для створення конкурентних умов розвитку цього туризму необхідно оцінити усі види можливих ризиків, в тому числі і екологічні для поліпшення інвестиційної привабливості регіону.

Аналіз останніх публікацій і досліджень. Розвиток різних видів туризму в Одеській області широко висвітлюється вітчизняними вченими [3, 5], достатньо детально вивчаються екологічні проблеми регіону [7, але дуже мало публікацій щодо визначення екологічного ризику саме рекреаційної діяльності.

Серед **невирішених питань** важливим є визначення екологічного ризику, методів його ідентифікації, наслідків впливу на розвиток рекреації і стратегій поліпшення екологічної ситуації у регіоні.

Постановка завдання: основними завданнями наукового дослідження є виявлення основних джерел виникнення екологічного ризику для розвитку оздоровчого туризму, ідентифікація джерел антропогенного забруднення довкілля; визначення шляхів і механізмів зменшення негативного впливу на довкілля.

Викладення основного матеріалу дослідження.

Для детального вивчення проблеми, слід визначитися з основними поняттями: рекреація, туризм, рекреаційний туризм, оздоровчий туризм, екологічний ризик.

Згідно Законом «Про туризм» 1995 і 2004 років [1, 2], окремого поняття «рекреаційний туризм» не існує. Залежно від категорій осіб, які здійснюють туристичні подорожі (поїздки, відвідування), їх цілей, об'єктів, що використовуються або відвідуються, чи інших ознак існують такі види туризму: дитячий; молодіжний; сімейний; для осіб похилого віку; для інвалідів; культурно-пізнавальний; лікувально-оздоровчий; спортивний; релігійний; екологічний (зелений); сільський; підводний; гірський; пригодницький; мисливський; автомобільний; самодіяльний тощо.

Розрізняють три форми використання часу, відведеного на рекреацію - туризм, лікування/оздоровлення та відпочинок. Поширеною є думка, що «рекреація» - поняття значно ширше, оскільки включає практично всі види діяльності людини у її вільний від роботи час, який вона проводить поза своїм постійним помешканням, тоді як «туризм» - поняття вужче і глибше, оскільки цей процес супроводжується споживанням відповідних послуг, тобто купівлею певної продукції/товару чи послуг і використанням ресурсного потенціалу території.

Метою оздоровчого туризму є профілактика захворювань і відпочинок. Він характеризується більшою тривалістю подорожі, відвідуванням меншої кількості міст і більшою тривалістю перебування в одному місці, тобто разом із проведенням дозвілля передбачає відпочинок. Виокремлення оздоровчого туризму також відповідає класифікації

UNWTO. Найчастіше виділяють рекреаційний туризм, що поєднує поїздки з метою відпочинку, оздоровлення і лікування, а також відновлення і розвитку фізичних, психічних та емоційних сил. Рекреація охоплює всі види відпочинку, в тому числі санаторно-курортне лікування і туризм.

Рекреація (фр. recreation, пол. rekreacja - відпочинок, від лат. recreatio - відновлення сил) - відновлення чи відтворення фізичних і духовних сил, витрачених людиною в процесі життєдіяльності; рекреація включає різноманітні види діяльності у вільний час, спрямовані на відновлення сил і задоволення широкого кола особистих і соціальних потреб та запитів.

Таким чином, рекреаційний туризм - це подорож задля відпочинку, оздоровлення або лікування, яку здійснюють за безпосереднього використання природних властивостей клімату, мінеральних вод, грязей, привабливих ландшафтних та інших ресурсів.

Рекреаційний туризм поділяють на лікувальний і відпочинково-оздоровчий. Ці підвиди відмінні, але доповнюють один одного: відпочинково-оздоровчі потреби можна задовольняти на рекреаційних об'єктах загальної спеціалізації, а лікувальні - у спеціалізованих курортних закладах.

Екологічний ризик (ЕР) – оцінка на всіх рівнях – від локального до глобального – імовірності появи негативних змін у навколишньому середовищі, викликаних антропогенним чи іншим впливом. Під екологічним ризиком також розуміють можливу міру небезпеки заподіяння шкоди природному середовищу у вигляді можливих втрат за визначений час [4].

Об'єктами оздоровчого туризму в області є: Чорне море і його пляжі, багато численні морські лимани, прісноводні озера Придунав'я, малі річки, Дністер і Дунай, лісові масиви тощо.

Стан рекреаційних ресурсів та розвиток курортних зон Одеської області. За інформацією Управління культури та туризму у 2013 році в області функціонувало 1147 об'єктів туристично-рекреаційного призначення, зокрема: 366 готелів і аналогічних засобів тимчасового розміщення та 781 заклад оздоровчого профілю, де одночасно можна розмістити понад 116 тисяч туристів і відпочиваючих.

Найбільша кількість об'єктів туристично-оздоровчого призначення зосереджена у м. Білгород-Дністровському, Кілійському, Комінтернівському, Татарбунарському та Овідіопольському районах.

Загальний обсяг капітальних інвестицій, залучених у сферу туризму і рекреації за 2013 рік склав 151,6 млн. грн. Найбільша частка від загального обсягу освоєних інвестицій прийшла на діяльність готелів та інших засобів тимчасового розміщення (81,5 млн. грн.), решта – на діяльність туроператорів, турагентів і санаторно-курортних закладів області [6].

Екологічну небезпеку для розвитку рекреації і туризму складають: неякісна питна вода, забруднення поверхневих водойм, пляжного піску, повітря тощо. За інформацією Територіального управління Держпромгірнадзора по Одеській області на 01.01.2014 р. в області налічувалося 609 об'єктів підвищеної небезпеки.

Станом на 01.01.2013 на території Одеської області налічувалося 119 підприємств, які скидають стічні води в поверхневі водойми, у тому числі 24 господарства, які здійснюють скид в канали зрошувальних систем. Основними забруднювачами є: ТОВ «Інфокс», КП «Білгород-Дністровськводоканал», КП «Водоканал» м. Арциз, КВЕП «Котовськводоканал» та інші.

На території Одеської області налічується 212 комплексів каналізаційних очисних споруд загальною проектною потужністю 1557,8 тис.м³/добу, з них 80 - розташовані на базах відпочинку, санаторіях та пансіонатах у рекреаційній зоні Білгород-Дністровського, Овідіопольського, Комінтернівського та Татарбунарського районів. З загальною кількістю каналізаційних очисних споруд 26,5 % знаходиться у незадовільному санітарно-технічному стані.

Однією з головних причин такого становища є те, що очисні споруди та каналізаційні мережі були побудовані у 70-80 роках минулого століття, на даний час вони морально та фізично застарілі і не відповідають сучасним вимогам. Аварійні ситуації на лініях

каналізаційних мереж своєчасно не ліквідуються, не ведуться поточні та капітальні ремонти очисних споруд, відсутній постійний контроль за їх роботою, що призводить до забруднення земель і підземних водоносних горизонтів.

У великих приморських містах все ще існує загальносплавна мережа для відведення зливових та талих вод, яка має єдину водовідвідну мережу, призначену для відведення стоків усіх видів: побутових, виробничих, зливових і талих. Під час сильних дощів частина суміші виробничо-побутового і дощового стоку скидається у морські води через аварійні зливовипуски. Злизові та талі води із значними концентраціями забруднюючих речовин надходять до загальносплавних колекторів глибокого залягання, де змішуються з нечищеними стічними господарсько-фекальними та промисловими водами. При цьому, загальний обсяг змішаних вод настільки сильно зростає, що відвести цю суміш на очисні споруди неможливо і тому основна кількість не очищених стічно-зливових вод скидається безпосередньо до Чорного моря.

У багатьох містах комунікації комунальних колекторів знаходяться у критичному стані, що призводить до виникнення частих аварійних ситуацій на них. За 2013 рік мали місце аварії: розлив паливно-мастильних матеріалів на території акваторії 86 км р. Дунай; скид неочищених стічних вод в районі пляжу «Аркадія», м. Одеса; розлив нафтопродуктів у акваторії порту м. Рені; розлив нафтопродуктів у районі затоплення т/х «Н. Бауман», гирло р. Дунай; вибух на яхті у м. Одесі на пляжі «Отрада»; замор бичка у Тилігульському лимані; скид зворотних вод біля яхт-клубу «Совіньон»; розлив масла в акваторії Малого Аджаликського лиману; розлив нафтопродуктів в акваторії Малого Аджаликського лиману; скупчення водоростей на узбережжі с. Приморське Кілійського р-ну; виток аміаку на судні «Гас Каламбія», порт «Южний»; розлив нафтопродуктів в акваторії Малого Аджаликського лиману (відібрано та проаналізовано 6 проб морської води на вміст нафтопродуктів); розлив нафтопродуктів в акваторії Сухого лиману Іллічівського МТП [6].

Якість морської води. З урахуванням еколого-санітарної класифікації поверхневих вод більшу частину акваторії Одеського регіону влітку можна оцінити як дуже забруднену (74% акваторії), забруднену (21%) та задовільно чисту (5%).

Води Чорного моря в межах Одеської області знаходяться під впливом значної кількості джерел антропогенного забруднення, до яких відносяться:

- стік річок, каналізаційні, господарсько-побутові і промислові скиди, злизові і дренажні стоки, змив добрив і пестицидів з полів, атмосферні опади;
- судноплавство, діяльність портів, гідротехнічне будівництво, днопоглиблення і дампінг ґрунтів, абразійне руйнування берегів, а також вторинне забруднення – надходження з донних відкладів накопичених забруднюючих речовин.

Основні екологічні проблеми чорноморських вод, у тому числі Одеської області пов'язані з їх евтрофуванням внаслідок «біогенного забруднення» та забрудненням токсичними речовинами, у першу чергу за рахунок аварійних ситуацій пов'язаних з розливом нафти і нафтопродуктів.

Евтрофікація призводить до „цвітіння” води, зменшення прозорості, формування у теплий період року в придонному шарі зон гіпоксії і аноксії вод, що призводить до загибелі придонного та донного біоценозу.

Забруднюють акваторію Одеської затоки також дві міські каналізаційні станції біологічного очищення. СБО «Північна» скидає в море близько 70% стоків (взимку - в море, влітку - в Хаджибейський лиман). Інша частина стоків з СБО «Південна» скидається в море постійно. Глибоководний випуск довжиною 4,3 км коштував 585 млн. грн. і призначений для скидання 400 тис. м³ каналізаційних та стічних вод на добу, але це вирішення питання на певний час - необхідно здійснювати глибоке очищення стоків.

Абразійно-зсувні процеси на берегових схилах промислово-міської агломерації м. Одеси. Зберігається загроза руйнування обвалами вапняку каналізаційного відстійника і нової споруди ультрафіолетового і біологічного очищення господарчо-фекальних вод в районі Обласної інфекційної лікарні. В аварійному стані знаходяться основи опір «Тещино

мосту». На території яхт-клубу «Посейдон» продовжуються повільні пластичні зсуви порід, що призводять до деформацій будинків та інших інженерних споруд.

В результаті сильної абразії моря утворилась загроза руйнування семи будинків бази відпочинку в районі «Дачі Ковалевського». У с. Чорноморка в результаті зсувних процесів під загрозою руйнування знаходяться дачні будови СТ «Шляховик», житлові споруди причалів №№ 129, 130.

За даними Гідрометеорологічного центру Чорного та Азовського морів **повітряний басейн** міста характеризується високим рівнем забруднення атмосферного повітря з частою повторюваністю концентрацій перевищуючих ГДК.

Максимальні перевищення ГДК спостерігалися по наступних речовинах:

- фенолу – 1,0 ГДК в районі Херсонського скверу;
- пилу – 0,8 ГДК в районі Александрівського проспекту;
- окисі вуглецю – 0,8 ГДК в районі Італійського бульвару;
- формальдегіду – 1,0 ГДК, сажі – 0,9 ГДК в районі вул. Чорноморського казачства;
- фтористого водню – 0,7 ГДК, двоокисі азоту – 0,6 ГДК в районі Автовокзалу;
- сірководню – 1,0 ГДК в районі вул. Балківської.

Висновки і рекомендації:

Для реалізації регіональної екологічної політики використовуються такі механізми: законодавчо-правовий, управлінський, економічний.

1. Законодавчо-правові механізми. Розробка законодавчої та нормативної бази щодо порядку виявлення, оцінки, інвентаризації ресурсів, придатних для туризму, їх паспортизації, реєстрації, визначення правового режиму туристичних ресурсів та маркування ресурсів, їх моніторингу на відповідність нормативним вимогам; внесення змін і доповнень до законодавства України про планування забудови територій; про інформацію в частині інституційно-функціонального забезпечення збору, обробки, аналізу, збереження та використання і захисту інформації щодо сталого розвитку туризму.

Удосконалення механізмів резервування земель під наступне заповідання через внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України». У законодавчому порядку необхідно зафіксувати вимогу щодо відображення меж зарезервованих під наступне заповідання земель в планувально-будівельній та містобудівній документації, що потребуватиме внесення змін до Законів України „Про планування і забудову територій”, „Про Генеральну схему планування території України”

Здійснення стратегічного планування розвитку прибережних територій, розробка схеми функціонального зонування прибережної смуги з визначенням територій, придатних для різних видів господарської діяльності. Оптимізація використання прибережних територій регіону (4-х кілометрова зона від урізу води) Чорного й Азовського морів у відповідності з екологічними нормами і пріоритетами регіону. Прийняття закону «Про берегову зону морів».

2. Управлінські механізми. Визначення та впровадження в практику управління рівнів гранично допустимого екологічного навантаження для рекреаційних зон і морських акваторій; забезпечення дотримання режимів округів і зон санітарної охорони курортів, рекреаційних територій, законодавства щодо використання земель лікувально-оздоровчого та рекреаційного призначення та раціонального використання природних лікувальних ресурсів. Обов'язкове проведення державної екологічної експертизи проектів будівництва та реконструкції об'єктів у приморській зоні.

Проведення інвентаризації та паспортизації, ліквідація несанкціонованих сміттєзвалищ з дотриманням норм екологічного законодавства; забезпечення екологічно обгрунтованого поводження з пестицидами та агрохімікатами.

Постійне здійснення моніторингу довкілля, в тому числі міжнародного у межах ОЧЕС і Євро регіону «Нижній Дунай»: здійснювати щоквартальний збір і аналіз інформації якості транскордонних вод; вирішення соціально-екологічних проблем населених пунктів,

розташованих навколо оз. Сасик та Придунайських озер; вирішення проблеми деградації Куяльницького лиману; сприяння залученню недержавних інвестицій та інших позабюджетних джерел фінансування у сферу поводження з відходами.

3. Економічні механізми. Проведення інвентаризації, створення і оприлюднення реєстру вільних земельних ділянок, створення бази даних незадіяних промислових і торговельних площ місцевих підприємств, які можуть бути продані чи передані в оренду на конкурентних засадах із подальшим формуванням інвестиційних пропозицій для цільових груп інвесторів. Подальше створення «територій пріоритетного інвестиційного розвитку» із спрощеними термінами та процедурами отримання усіх документів дозвільного та погоджувального характеру.

На даний час одним з істотних чинників конкурентоспроможності регіонів на ринку інвестицій стає наявність інфраструктурно підготовлених майданчиків, найбільш поширеними організаційними формами яких є території пріоритетного розвитку (ТПР) та індустріальні парки, які, як правило, керуються самостійною управляючою компанією, яка займається орендою виробничих, офісних та складських приміщень, наданням консультацій з питань бізнесу, розвитком інфраструктури індустріального парку.

Розвиток сучасної виробничої інфраструктури передбачає:

- проведення комплексної оцінки потенційних ділянок для створення об'єктів виробничої інфраструктури, вибір ділянок: оцінка місця розташування території ділянки, оцінка забезпеченості інженерною, транспортною, енергетичною і інфотелекомунікаційною інфраструктурою, оцінка забезпеченості трудовими ресурсами, визначення основних обмежень для формування об'єкта виробничої інфраструктури;
- визначення правових обмежень на використання земельних ділянок, формування нормативно-правової концепції створення об'єктів виробничої інфраструктури;
- визначення вимог до функціонального зонування та інфраструктури в залежності від спеціалізації об'єкта виробничої інфраструктури;
- визначення пулу інвесторів та розробка механізмів залучення інвесторів;
- розробка маркетингової стратегії.

Одним з найбільш поширених механізмів підвищення інвестиційної привабливості регіонів стає створення Агенцій регіонального (інвестиційного) розвитку. Поки що вони створені тільки в обласних центрах, а необхідні в районних центрах і окремих містах.

В Одеській області і місті Одесі розроблено безліч екологічних програм, до реалізації яких потрібно залучати внутрішніх і зовнішніх інвесторів. Це: Регіональна програма збереження та відновлення водних ресурсів у басейні Куяльницького лиману на 2012-2016 роки; Програма поводження з твердими побутовими відходами в Одеській області на 2013-2017 роки; Програма формування національної екологічної мережі в Одеській області на 2005-2015 роки; Регіональна програма поводження з токсичними відходами в Одеській області на 2008-2015 роки; Регіональна програма «Питна вода Одеської області на 2010-2013 роки і від 10.09.2010 № 1170-V період до 2020 року»; Регіональна програма розвитку водного господарства Одеської області на період до 2021 року; Програма охорони і поліпшення стану навколишнього природного середовища м. Одеси на 2013-2016 роки та інші.

Література:

1. «Про туризм» Закон України / Верховна Рада України; Закон від 15.09.1995 № 324/95-ВР, поточна редакція від 26.04.2014 // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
2. «Про внесення змін до Закону України "Про туризм" – Закон України / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 13, ст.180.- Документ 1282-15, поточна редакція - від 18.11.2003.- м. Київ, 18 листопада 2003 року.- N 1282-IV // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1282-15>.
3. Галасюк С.С. Возможности организации этнического туризма в Одесской области / С.С.Галасюк // Dny vědy: materiály z mezinár. konf. vědecky praktická. – Praha, 2014.

4. Касьяненко А. А. Современные методы оценки рисков в экологии: Учебное пособие. – М.: Изд-во РУДН 2008. – 271 с.
5. Нездоймінов С.Г. Аграрний туризм як фактор стратегії «зеленої» економіки // Інноваційна економіка: Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – Тернопіль: ТІ АПВ НААН України, 2012. – № 6 (32). – С. 49-53.
6. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Одеській області у 2013 році /Одеська обласна державна адміністрація. Департамент екології та природних ресурсів .- Одеса-2014 // ecolog@odessa.gov.ua
7. Хумарова Н.И. Совершенствование инструментов оценки экологических рисков на основе SWOT – анализа.- Матеріали Виїзного засідання «Ризики та загрози джерел забруднення (на прикладі Нижньодунайського регіону)», 22 жовтня 2014р., Одеса-Вилково. – О.: ІПРЕЕД НАН України, 2014р.

1. «Pro turizm» Zakon Ukrainy / Verkhovna Rada Ukrainy; Zakon vid 15.09.1995 # 324/95-VR, potochna redaktsiya vid 26.04.2014 // <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>
2. «Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukrainy "Pro turizm" – Zakon Ukrainy / Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy (VVR), 2004, N 13, st.180.- Dokument 1282-15, potochna redaktsiya - vid 18.11.2003.- m. Kyiv, 18 lystopada 2003 roku.- N 1282-IV // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1282-15>.
3. Halasyuk S.S. Mozhlyvosti orhanizatsiyi etnichnoho turizmu v Odes'kiy oblasti / S.S.Halasyuk // Dny vědy: materiály z mezinár. konf. vědecky praktická. – Praha, 2014.
4. Kas'yanenko A. A. Sovremennyye metody otsenky ryskov v ekolohyy: Uchebnoye posobyе. – М.: Yzd-vo RUDN 2008. – 271 s.
5. Nezdoymynov S.H. Ahrarnyy turizm yak faktor stratehiyi «zelenoyi» ekonomiky // Innovatsiyна ekonomika: Vseukrayins'kyy naukovо-vyrobnychyy zhurnal. – Ternopil': TI APV NAAN Ukrainy, 2012. – # 6 (32). – S. 49-53.
6. Rehional'na dopovid' pro stan navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha v Odes'kiy oblasti u 2013 rotsi /Odes'ka oblasna derzhavna administratsiya. Departament ekolohiyi ta pryrodnykh resursiv .- Odesa-2014 // ecolog@odessa.gov.ua
7. Khumarova N.Y. Sovershenstvovanye ynstrumentov otsenky ekolohycheskykh ryskov na osnove SWOT – analyza.- Materialy Vyyiznoho zasidannya «Ryzyky ta zahrozy dzherel zabrudnennya (na prykladi Nyzhn'odunays'koho rehionu)», 22 zhovtnya 2014r., Odesa-Vylkovo. – О.: ІПРЕЕД НАН України, 2014р.

Рецензент: Ковалевський В.В., к.е.н., доцент кафедри Міжнародних економічних відносин ОНЕУ